

Gronings initiatief betekende de opstap naar bedrijfsspecialisatie

Jeepmelken, brug tussen handmelken en de melktank

Nederland reageerde zeer behoudend op de introductie van het machinaal melken. Maar de handmelkers kozen voor een eigen toekomst elders, zodat de uitvinding van zuivelman Wijbe Pasma in Aduard voor veel gemengde bedrijven de oplossing bood: het jeepmelken. Vaak werd gekozen voor de coöperatievorm.

tekst **Reimer Strikwerda**

Een van de grootste problemen waarmee de Nederlandse melkveehouderij na het einde van de Tweede Wereldoorlog te kampen kreeg, was het gebrek aan vakkundige melkers. Het verschijnsel deed zich overal voor, maar het meest schrijnend bleek het in gebieden waar veel gemengde bedrijven voorkwamen. Daar waren de collega's die in de akkerbouw actief waren, in ieder geval 's zondags en al snel na de oorlog ook op zaterdagmiddag vrij. En het ontging de jonge arbeiders ook niet dat deze situatie in de fabrieken al langer het werkpatroon beheerste.

'De stad betekende vrijheid', zo schreef de directeur van het Arbeidsbureau in Sneek in 1949 in een notitie, waarin hij bovendien moest constateren dat de ongeschoolde fabrieksarbeider ook nog eens meer verdiende. Hij citeerde de 'publieke opinie' van die naoorlogse jaren: 't Is maar een landarbeider.'

Gold in Friesland nog 'er moet heel wat gebeuren voor de Friese boer zijn koeien droog zet', in Zeeland kwam veeteeltconsulent Bert Harmsen tot de slotsom dat door het grote gebrek aan melkers 'veehouders dikwijls, tegen hun wil, de melkveestapel inkrimpen'.

Handmelken bleef standaard

In al deze treurige berichten ging het om handmelkers. In zijn in 1933 verschenen leerboek 'Hand- en machinaal melken' had de Doetinchemse leraar Auke Terpstra al aandacht besteed aan en ook gepleit voor het machinaal melken, dat in Nederland nauwelijks van de grond was

gekomen en vaak weer was afgeschafte na allerlei problemen. Zijn progressieve kijk op het melken kreeg dan ook 'bedekte en openlijke tegenwerking, alsmede ongemotiveerde afbrekende kritiek', zo meldde hij in 1948, toen desondanks de tweede druk van het boek verscheen. Daarin kon hij zonder twijfel met genoegen meedelen dat het machinaal melken in het buitenland vrijwel gemeengoed was geworden: in Amerika, Nieuw-Zeeland en Engeland, maar ook in landen met kleinere bedrijven als Noorwegen en Zweden. De verschillen waren in 1948 schrijnend: in Zweden molken 70.000 van de 80.000 boeren met de machine, in Nederland van iets meer dan 200.000

boeren niet meer dan 564 in maart 1948. Ook in het op melkveehouderijgebied toonaangevende Friesland was er nauwelijks verandering. Al in 1929 – dus ver voor de oorlog – oordeelden de afdelingen van de Friesche Mij van Landbouw dat de melkmachine een 'goed hulpmiddel voor niet te kleine bedrijven' zou kunnen zijn, 'mits de nodige hygiëne wordt genomen en het namelken zorgvuldig plaatsvindt'. En ja, waar leerden boerenzoons en -dochters dat beter dan op de melkerscursussen?

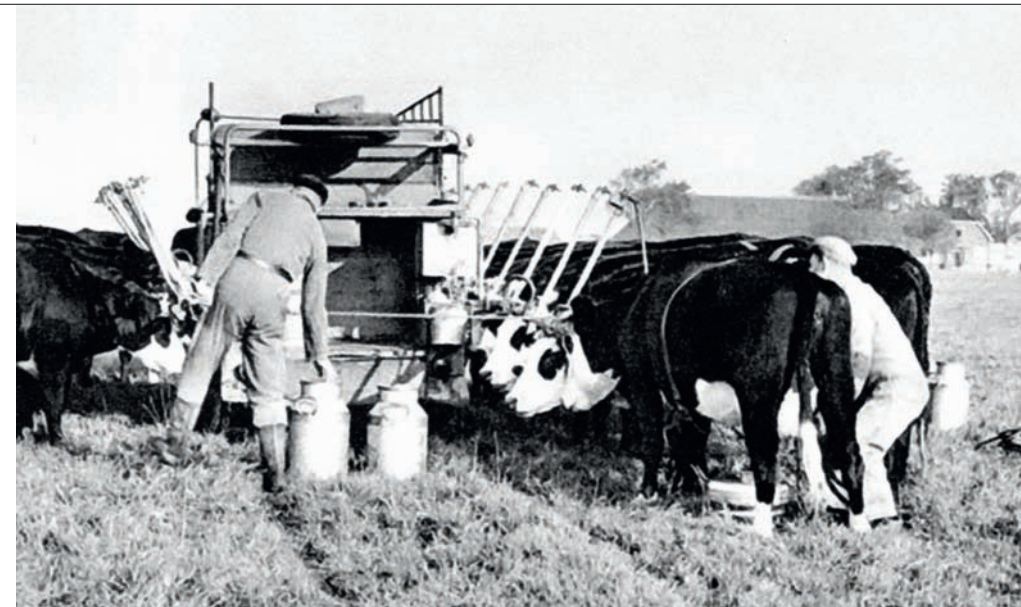
In 1949 vonden er in Friesland 50 cursussen plaats: 49 voor handmelken en één voor machinemelken. Een jaar later slaagden er niet minder dan 332 cursisten: handmelkers. Onder hen nog altijd 124 arbeiders, maar toch...

Nieuw geluid uit Aduard

De basis van vernieuwing kwam uit min of meer onverwachte hoek: uit Groningen, dat als melkproducerende provincie (en met slechts dertien kleine melkfabrieken) nauwelijks een rol van betekenis speelde in het Nederlandse zuivellandschap. Terwijl in alle andere provincies een in Wageningen afgestudeerde zuivelingénieur het secretariaat

Wintermelken in Dronrijp: de vaste melkleiding werd verbonden aan de jeep

Groningse blaarkoppen aan de melkleep

van de zuivelbond bemande, moest Groningen het vanaf 1903 doen met de boer Siert Kornelis Westerdijk uit Usquert, een begaafd en veelzijdig bestuurder, maar 'van hem kon toch geen leiding worden verwacht, zoals dit van een bondssecretariaat dient uit te gaan', zo werd naderhand geschreven. Hij moest het dan ook doen voor 300 gulden per jaar.

In 1926 werd Westerdijk opgevolgd door de 24-jarige, pas bij zuivelprofessor Boke van der Burg in Wageningen afgestudeerde Wijbe Pasma, als bijna alle 'zuivelaars' uit die periode telg uit een Friese boerenfamilie. Hij bleef niet alleen tot zijn pensionering in 1963 secretaris van de Groningse bond, ook was hij gedurende jaren leraar aan de middelbare landbouwschool en de landbouwwinterschool in Groningen. Bestuurders en boeren kregen van hem zuivelles en ze bleven zich hem herinneren als een serieus en uitermate kundig persoon, stevast z'n vlinderdasje voor.

Wijbe Pasma – hij schreef zowel in 1933 als in 1948 een voorwoord in het leerboek van Terpstra – hield nauwe contacten met de praktijk van zijn leerlingen, hij kende hun problemen thuis. Rond de handmelkers bijvoorbeeld. Zo startte hij begin 1947 bij vier boeren in Aduard een belangwekkend experiment, dat hem tekende als een progressief denker en doener.

Jeep bood de oplossing

In een brochure keek Pasma een jaar later terug op het 'coöperatief mechanisch melken', dat startte met 95 koeien op de vier bedrijven. Daarvoor werd als eerste (en veruit de grootste) investering een jeep aangekocht. Het lukte beslag te leg-

gen op een van de exemplaren die door de geallieerde troepen na de oorlog in Europa werden achtergelaten. De firma Sieberg in Amsterdam werd voor Nederland importeur. In zijn boek 'De Jeep in Nederland' beschreef Jan Hoogendoorn de vele mogelijkheden die de afgedankte jeeps konden bieden in de periode waarin dringend behoefte was aan gemotoriseerd bedrijfsvervoer. De proef in Aduard verliep zo succesvol, dat de landelijke melkmachinecommissie na de rapportage van Pasma besloot 25 jeeps voor dit doel beschikbaar te stellen.

De uitdaging van de melkers – die hun vak nog moesten leren – en de technici was niet gering. De opwekking van het vacuüm door de jeepmotor, het uitklapbare buizensysteem, waardoor de jeep over de openbare weg kon rijden en een solide aanbindplaats voor ten minste 25 koeien, het moest allemaal tussen de beide melkbeurten worden uitgedacht en beproefd. Niet onbelangrijk was ook dat de jeep niet alleen voor vacuüm zorgde bij het melken, maar ook voor warm water. De dagelijkse reiniging op de zuivelfabriek in Grijpskerk kende als resultaat dat de melk van de jonge coöperatie werd gebruikt voor kindervoeding in het ziekenhuis van Groningen. Want zó hygiënisch was de melkwinning op het gros van de boerderijen in die dagen nog niet...

Trouwens, de zuiveldirecteur van Grijpskerk, Jacob Siebenga, was al in 1945 een proef met jeepmelken gestart, waarvan hij meldde dat 'de deelnemers erg tevreden zijn'. Hij was dus een mooi maatje voor Pasma, die nog veel meer voordelen noemde. De jeep, die door de blubber en de sneeuw kon ploegen, was zo opgebouwd dat die de melkbussen direct mee

naar de boerderij of naar de zuivelfabriek kon nemen. Bovendien, de koeien hoefden met hun volle uiers niet meer twee keer per dag naar de stal om gemolken te worden. Pasma: 'Dit geeft tijdsparing, voorkomt verlies aan melk en onnodig vertrappen en bevuilen van het gras, vooral in natte periodes.'

Daaraan voegde de Wageningse hoogleraar Pieter Abraham van den Ban in zijn leerboek 'Melkmachines' toe dat handmelken per koe jaarlijks zo'n 200 gulden kostte. Of dat in alle gevallen met jeepmelken goedkoper was, durfde hij niet te beweren, maar '...de koeien worden tenminste gemolken'. Zo dacht ook de ideeënrijke Harm Postma, directeur van de zuivelfabriek in Winschoten – later van Freia in Veenwouden – erover. Hij introduceerde het jeepmelken, om leden die dreigden te stoppen met de melkveehouderijtak tot andere gedachten te brengen. En vaak lukte dat.

De coöperatie van Wadwerd

Het succes van Aduard bleef niet onopgemerkt: in 1948 waren er her en der in het land al veertien jeepmelkerijen opgericht. In heel het land verschenen de coöperaties: in het Friese Dronrijp – waar zuiveldirecteur Jan Jansma met steun van de Bond van coöperatieve zuivelfabrieken in Friesland het initiatief nam en een half jaar na de start al meer dan zeven procent van alle melk op deze manier werd geleverd – en Stiens, in het Brabantse Wouw en Klundert en het Zeeuwse IJzendijke, maar toch vooral in vele Groningse dorpen, waar de ervaringen van Pasma en zijn boeren aanspraken.

In Usquert kreeg op 22 februari 1950 de coöperatieve jeepmelkerij Wadwerd gestalte. Zes boeren aan de weg met die naam en twee uit het aangrenzende deel van Warffum – onder hen een verre neef van de vermaarde boer en veepestbestrijder Geert Reinders – spraken officieel af om 'hun in hun landbouwbedrijf gehouden melkvee mechanisch te melken en daarvoor verschaft de vereeniging zich een mechanisch melkwerktuig', zo noteerde notaris Berend Keijer uit Warffum.

Lange werkdagen

Een van de oprichters was Klaas Evertzoon Westerhuis, wiens zoon Popko Westerhuis (72 intussen en ook al weer 'rustend') zich de jeepmelkerij uit de naoorlogse jaren nog goed kan herinneren. Wanneer we stilletjes suggereren dat de Groningse akkerbouwers eigenlijk niet

De hele melkveestapel werd aan de buizen van de jeep gebonden: de melkers konden los

van koeien hielden, zegt hij: 'Dat was bij mijn vader het geval niet, maar hij had zijn aandacht nodig voor het akkerland. De zware kleigrond rond de oude Waddendijk was nauwelijks te bewerken en daarom hielden we koeien en schapen. Ook de paarden hadden gras en hooi nodig. En van onze medewerkers was er één die met z'n vrouw de koeien verzorgde. Wanneer die ziek was, hadden we een probleem.'

Westerhuis herinnert zich nog dat de jeepmelkers 's ochtends in alle vroegte – in het voorjaar en vooral in de herfst in het donker – begonnen bij de eerste boer en dan volgens een vast patroon bij alle deelnemers de koeien aan de jeep molken. Anders dan hier en daar het geval was, werden de koeien ook door de melkers nagemolken. Ze maakten lange werkdagen van soms meer dan tien uren, maar geregeld genoten ze een vrij weekend.

's Winters werd de vacuümleiding van de jeep door middel van een gumiesslang gekoppeld aan de vaste leiding

in de stal – het was de rustige periode, want veel koeien stonden dan ook nog droog. In de warme en verlichte stal werd door de melkers met smaak teruggekeken op de ontberingen in de herfst, waarin de koeien slechts met een lekkere lokkoek naar de jeep kwamen. Intussen lagen de boer en zijn personeel nog te slapen.

Per jaar bijna 5000 'koeweken'

De omslag per deelnemer werd berekend aan de hand van 'koeweken', het aantal koeien dat aan het eind van de week werd gemolken. In de praktijk betekende het dat de leden tussen de negen en vijftien te melken koeien hadden bij de start in 1950. Daarvoor werd in de beginjaren vier gulden berekend, tien jaar later was het bedrag gestegen tot ruim elf gulden. Het loon van de melkers – die woonden in een door de coöperatie aangekochte dubbele woning aan de Wadwerderweg bij Usquert en vaak uit het Groningse Westerkwartier kwamen – was in die jaren vrijwel verdubbeld.

In de loop van die jaren ontwikkelde zich ook bij deze vereniging het bekende patroon: de meeste leden gingen al hun landerijen benutten voor akkerbouw en bedankten voor de jeepmelkerij, een enkeling koos voor de koeien en schafte zelf een melkmachine aan.

Ooit, op het toppunt, wisten tien leden op jaarbasis een totaal van bijna 5000 koeweken te 'leveren' aan de coöperatie. In 1969 waren er nog vijf leden, die samen 3600 koeweken lieten noteren. Rembertus Dojes stopte, net als boerbestuurder Taco Bierema, zoon van de liberale voorman Steven Bierema – die later een boerderij elders kocht en wiens bedrijf werd overgenomen door Popko Westerhuis. Die koos al snel ook voor de akkerbouw – hij had zelf nooit een koe gemolken. Daarmee was het vonnis geveld over jeepmelkerij Wadwerd. En die stond daarin allerminst alleen.

Melktank kwam in zicht

De ontmenging van de agrarische wereld was definitief op gang gekomen, de boeren die kozen voor de melkveehouderij waren – mede door het succes van de jeepmelkerij – overtuigd van de noodzaak zelf een melkmachine aan te schaffen. Bovendien: al in 1962 was in Wageningen een onderzoek gestart naar de mogelijkheid de melk gekoeld op de boerderij te bewaren. De melktank kwam voorzichtig in zicht. Met alle gevolgen van dien, want elf jaar later had een kwart van alle melkveehouderijbedrijven in Nederland al zo'n tank aangeschaft.

Het betekende het begin van een nieuwe, moderne agrarische wereld vol expansie, waarin geen plaats meer was voor dat merkwaardige verschijnsel: de jeepmelkerij. |

Ir. Wijbe Pasma en zijn doodsbericht in het Nieuwsblad van het Noorden van 8 april 1976

Ir. Wijbe Pasma †

In Groningen is op 74-jarige leeftijd overleden ir. Wijbe Pasma, die altijd veel verdiensten heeft gehad in de Groningse zuivelwereld. Hij was tot 1963 secretaris van de Groningse Zuivelbond en werd bij zijn pensionering in dat jaar benoemd tot ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Ir. Pasma verrichtte veel technisch onderzoek op zuivelgebied. Hij droeg er destijds veel toe bij om coöperatief gebruik van (dure) melkmachines bij de veehouders in te voeren. Ir. Pasma is inmiddels in stilte in Groningen gecremeerd.